הצגת נושא כנס ה- NLS 2027

אריק זוליאני

תסריטים פנטזמטיים (Scénarios fantasmatiques)

אני מציע שנעסוק במהלך השנה בתסריטים פנטזמטיים.

זוהי גישה קלינית לסוגיית הפנטזמה, אשר תופסת עמדה פרדוקסלית בשדה שלנו: אנו ממעטים לעסוק בה, הן במהלך ההתנסות האנליטית והן בכנסים ובמפגשים שלנו. נציין, עם זאת, את הופעתו לאחרונה של גיליון *La Cause du désir* שכותרתו *פנטזמה*. אם אנו שמים דגש כה מרכזי על הפנטזמה בסיומה של אנליזה, כאשר אנו מדברים על חצייתה, באיזו צורה היא מופיעה במהלך העבודה האנליטית, ומהי הפונקציה שלה?

לא נצא לדרך מנוסחת הפנטזמה המוכרת לכם, $ ◇ a, אלא להיפך, מחקירתם של תסריטים פנטזמטיים באנליזה ובתרבות. חקירה זו תאפשר לנו ללמוד יותר על הסובייקט של הלא־מודע ביחסיו עם אובייקטa .

דימוי המופעל במבנה המסמני

התסריט, במשמעותו הקולנועית, הינו מתווה כתוב ומפורט, חלוקה מוקדמת לסצנות שמעניקה לסרט את מבנהו, לפני שהעריכה תספק לו גרסה. התסריט הפנטזמטי אינו נובע בפשטות מן הדמיון; הדימוי מופעל במבנה המסמני[1], בהתאם להגדרת הפנטזמה של לאקאן ב"*הכוונת הריפוי ועקרונות כוחו*", אשר לפיה מתאפשר להתמצא בתוצרים הדמיוניים, כגון אלה של הנס.

אפשר אפוא לתפוס את הפנטזמה, כפי שציין ז'אק־אלן מילר לרגל פרסום הסמינר "*הלוגיקה של הפנטזמה*", תחילה כחלום בהקיץ [reverie] המתרחש ביחידות, שרעפים אשר לעיתים יש בהם מן הנחמה, ולאחר מכן "כאמצעי התענגות - ביחידות אף היא"[2]. כאן, הדימוי, המילה, המשפט והתסריט עומדים לרשות הסובייקט ותומכים בפעולת האוננות, פעילות מינית שפרויד הקדיש לה תשומת לב ייחודית, ואשר השתנתה עם הופעת הפורנוגרפיה. ישנו מובן שלישי, שמילר עומד עליו, והוא "מורכב יותר: הפנטזמה הלא־מודעת, המכונה הפנטזמה *היסודית*, זו המעניקה מסגרת לכל החיים הנפשיים של הסובייקט ומתגלה במהלך הריפוי"[3]. תסריטים פנטזמטיים אלה, אשר נחווים ביחידות, אינם נמסרים אפוא בקלות במהלך האנליזה, שכן הסובייקט נוטה יותר לדבר על הסימפטומים שלו. העובדה שהפנטזמה מתגלה במהלך הריפוי מצביעה על כך שזה אינו עניין של אמירה ופירושה בלבד; עבור פרויד, היא נבנית.

לעסוק בפנטזמה זה להאיר, מעבר למה שבתחום האלגוריתם המסמני S1 → S2, את מה שנובע מנוסחת הפנטזמה,

---

[1] Cf. Lacan J., « La direction de la cure et les principes de son pouvoir », Écrits, Paris, Seuil, 1966, p. 637

[2] Miller J.-A., « Propos sur La Logique du fantasme », La Cause du désir, no 114, juin 2023, p. 69.

[3] Ibid.

.$ ◇ a

מנעד התסריטים הפנטזמטיים

בכנס האחרון של ההתאחדות הפסיכואנליטית העולמית (AMP) הזכיר ז'אק־אלן מילר כי אפשר לקבל מושג על הפנטזמה כבר מרגע שסובייקט בא להתייעץ איתנו. מדוע? משום שמשהו בפנטזמה זו התערער, ובשל כך הוא ניצב בעמדה של מי שמבקש פירוש. ניקח את הדוגמה של ראשית האנליזה של איש העכברושים, כדי לעמוד על המנעד של מה שמתכוונים אליו בתסריט פנטזמטי.

בתחילה, אחוז איש העכברושים בתסריט ראשון, בעל גוון פרוורטי – זה של עינוי העכברושים – תסריט המעורר בו את הרושם העז ביותר. תסריט שני, פנטזמטי לא פחות, הוא זה של מסלול מבוכי של חוב שלא ניתן לפרוע. לבסוף, תסריט שלישי מתרחש בזירת ההעברה, והוא כולל את פרויד באמצעות דמותו של הקפטן האכזר.

ניתן לומר כי מדובר כאן ב*הפעלה של המציאות המינית של הלא־מודע*. פרויד קשוב לכך כאשר הוא מציין שהיה על איש העכברושים "להיווכח, באמצעות דרכיה המכאיבות של ההעברה, כי יחסיו עם אביו אכן כללו רגשות לא מודעים" (בייחוד של שנאה)[4]. משום כך יכול לאקאן לומר: "להוביל את המטופל אל הפנטזמה היסודית שלו אין פירושו ללמד אותו דבר־מה; פירושו ללמוד ממנו כיצד לעשות. בנוגע לאובייקט a ביחסו לשיסוע של הסובייקט, הפציינט הוא היודע לעשות, ואילו אנו נמצאים בעמדת התוצאה, במידה שאנו מאפשרים זאת."[5]

נראה בחטף ומשתמע

כבר מראשית תגליתו התעניין פרויד בסימפטומים הקשורים למיניות, מבלי לזנוח את מה שהוא כינה פנטזיה או פנטזמה, המהווה משענת למיניות זו. ב*מכתבים לפליס* הוא בוחן את התסריטים האלה בזיקתם לחלום; מתחקה אחר מקורותיהם בילדות; ומזהה אותם בנוירוזה כמו גם בפרנויה. מה שמכריע שהוא מייחס אותם לאיווי, ולא בראש ובראשונה למציאות. נטישת *הנוירוטיקה* שלו אכן מקנה לפנטזמה מקום מרכזי ביחס למציאות הממשית: המציאות הנפשית נעשית מעתה לגורם המכריע, היכן שהאירוע והפנטזמה שלובים זה בזה.[6]

באשר לשורשיה הילדיים של הפנטזמה, פרויד מדגיש את חשיבות *הנשמע* ו*הנראה* בכינונם, בהקדימו את שני האובייקטים של הדחף המעורבים כאן: *הקול* ו*המבט*. ליתר דיוק, בתסריטים פנטזמטיים אלה יש מן המשתמע וממה שנראה בחטף, כלומר, דבר־מה החורג ממה שנראה או נשמע בפועל, כפי שניתן לראות בפֶטישיזם או בסצנה

---

[4] Freud S., « Remarques sur un cas de névrose obsessionnelle (L'Homme aux rats) », Cinq Psychanalyses, Paris, PUF, 1985, p. 235.

[5] Lacan J., Le Séminaire, livre XII, Problèmes cruciaux pour la psychanalyse, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil & Champ freudien Éd., 2025, p. 297.

[6] Cf. Miller J.-A., « Le Séminaire de Barcelone sur Die Wege der Symptombildung », Le Symptômecharlatan, Paris, Seuil, 1998.

הראשונית. תצורות פנטזמטיות אלה נותרות מקובעות בחיים הנפשיים של הסובייקט, ומתקשות להגיח במסגרת הפגישה האנליטית. לפיכך, לעסוק בפנטזמה משמע להפנות את תשומת הלב אל מעבר למה שמארגן את הקליניקה, דהיינו הסימפטום. השלמת הפענוח של זה באמצעות זיהוים של התסריטים הפנטזמטיים, מובילה אותנו אל יחסי הגומלין בין הפנטזמה לבין הסימפטום בזיקתם לסיפוק הדחפי. מכאן גם כותרת הקורס של ז'אק־אלן מילר במסגרת *אוריינטציה לאקאניאנית*: "מן הסימפטום אל הפנטזמה ובחזרה".[7]

עמידה במבחן [épreuve] האיווי של האחר

הפנטזמה מכניסה אותנו פחות אל שאלת המציאות ויותר אל השאלה של מה שעשוי להתגלות בה: האיווי של הAאחר, ואף רצונו להתענג. זהו מבנה זה של מעֵבר, מעֵבר לאיוויו של הAאחר, שאל מולו מתגונן הנוירוטי, כפי שמראים המועקה של הפובי, מנוסתה של ההיסטרית, או המתת האיווי של האובססיבי. איוויו של האחר הוא עמידה במבחן[8] שהסובייקט מתגונן מפניו באמצעות מגוון תסריטים פנטזמטיים. ההיסטרית מכניסה לתמונה שלישי שעשוי להשיב לאיווי הAאחר, בעודה מתענגת על איוויה הבלתי מסופק. האובססיבי מציע לAאחר, התובע ולפיכך מתאווה, את מחזה איוויו הבלתי־אפשרי, ולכן מעוכב.

כיצד מטים את הפנטזמה בזכר ובנקבה? זוהי שאלה הפותחת את השדה של חיי האהבה, שדה שבו הפאלוס מכתיב את הקצב לפנטומימות הטבועות בקומדיה של היחסים בין המינים.

סמינר VI יהווה אבן דרך חשובה בעבודתנו. לאקאן מנסח בו, לדברי ז'אק־אלן מילר, את הלוגיקה הראשונה שלו של הפנטזמה: "מאוחר יותר, סמינר XIV יישא את הכותרת *הלוגיקה של הפנטזמה*. לוגיקה שנייה זו של הפנטזמה [...] תיסמך על המאמר *עמדת הלא־מודע* [...] שבו לאקאן דן בסמינר XI"[9].

זה בסמינר VI שהפנטזמה מכונה "יסודית", מאחר שהיא מתמקדת במה שקושר את הסובייקט והאובייקט, כאן אובייקט האיווי ועדיין לא אובייקט הדחף. האיווי של הAאחר, אין זה הAאחר, אלא החסר שלו, אליו משיב הסובייקט, במישור של האובייקט. מעבר לתגובות שמעורר איוויו של הAאחר בנוירוזה, בפסיכוזה ובפרוורסיה, מתבררת חשיבותה של הפונקציה שממלא האיווי של האנליטיקאי בהכוונת הריפוי. נדגים זאת באמצעות רצף קליני טיפוסי שמביא ז'אק־אלן מילר: כל רווח טיפולי המושג ביחס לסימפטום כרוך בהגחה פנטזמטית אשר ממנה מתגלה לסובייקט האיווי של

---

[7] Miller J.-A., « L'orientation lacanienne. Du symptôme au fantasme et retour », enseignement prononcé dans le cadre du département de psychanalyse de l'université Paris 8, 1982-1983, inédit & Miller J.-A., « Symptôme – Fantasme », La Cause du désir, no 114, juin 2023, p. 72.

[8] Cf. Lacan J., « La signification du phallus », Écrits, op. cit., p. 693.

[9] Miller J.-A., « Une introduction à la lecture du Séminaire VI, Le désir et son interprétation », La Cause du désir, no 86, mars 2014, p. 63.

האחר[10]. האם אין מחזוריות זו, מעצם תנועתה, מצביעה על חזרה אל נקודת המבוי הסתום של הסובייקט, ועל הפונקציה שממלא בה האיווי של האנליטיקאי, על מנת למצוא בה נקודה של מעבר?

בסמינר VI ובמקומות נוספים, על בסיס הקביעה שדרכי האיווי הן פרברטיות, לאקאן מפתח קליניקה מבדלת של הפנטזמה ביחס לפרוורסיה, שבה לעתים זה האובייקט שאחריו מחפשים, ובפעמים אחרות מתחקים אחר הסובייקט והשיסוע שלו. הכניסה אל "הבודואר הסאדיאני"(boudoir sadien) [11] תאיר את החתרנות האתית שהכניס פרויד ביחס להתענגות, וכן תסייע להבהיר את הקליניקה המבדלת של גורל הפנטזמה, זו שעליה מצביע לאקאן כאשר הוא מדגיש כי "סאד אינו מרומה על ידי הפנטזמה שלו, מאחר שקפדנות מחשבתו עוברת אל תוך הלוגיקה של חייו."[12]

הפנטזמה במקום של הממשי

עמדת הפנטזמה היא פרדוקסלית ביחס לממשי, כפי שמדגיש לאקאן בדברו עליה כעל מסך: "זה ביחס לממשי שמישור הפנטזמה פועל. הממשי תומך בפנטזמה; הפנטזמה מגנה *על הממשי*"[13]. לאקאן אינו אומר "מגנה מפני הממשי", שכן הפנטזמה סוגרת ואף פותחת את הגישה אל הממשי, אשר בו זה האובייקט הדחפי שמונח על כף המאזניים. בסמינר XIII, בהתייחסו לצייר רנה מגריט, הוא מבליט סדרת ציורים שבהם נראה ציור בתוך חלון: "זהו הדימוי שנזקקתי לו על מנת להסביר את תפקיד הפנטזמה"[14], מדוע? משום שהפנטזמה היא מסגרת לא פחות מאשר הנה חלון, והמקרה של איש הזאבים מספק לכך המחשה רבת־עוצמה.

במהלך חייו, חלום הזאבים שב ומופיע שלוש פעמים, ובכל פעם הוא מתייחס לאותו ממד כפול של המסגרת ושל החלון. לעיתים התמונה שבחלון מגנה מפני הממשי, ופעמים אחרות שוב אינה מגנה מפניו; אז מתגלה בה רצון רע. תחילה, ישנו חלום הילדות המכונן שלו, אשר בו דימוי קטטוני בלבד, הקטטוניה של הסובייקט עצמו, מקבע, במסגרת כפולה - דימוי וחלון - נוכחות מאיימת שהמועקה מציינת אותה. מאוחר יותר, בראשית הטיפול אצל Ruth Mack Brunswick, נתון להתקף פרנואידי, מספר הסובייקט חלום אחר, שבו להקת זאבים אפורים מאיימת עליו. בינם לבינו מפריד קיר, אולם בכל רגע ניתן לחצותו. בסיום הטיפול מעירה ברונסוויק בדקות על איזון מחודש בסובייקטיביות של איש הזאבים ששב לעסוק בציור, הבא לידי ביטוי בחלום שבו הוא שב ורואה מבעד לחלון נוף שליו של עצים – ללא זאב – שהיה רוצה לצייר. הפנטזמה, למן החלימה בהקיץ ועד לאקסיומה המארגנת את מכלול חייו של הסובייקט, דרך

---

[10] Cf. Miller J.-A., « Symptôme – Fantasme », op. cit. p. 75.

[11] Lacan J., « Kant avec Sade », Écrits, op. cit., p. 765.

[12] Ibid., p. 778.

[13] Lacan J., Le Séminaire, livre XI, Les Quatre Concepts fondamentaux de la psychanalyse, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 1973, p. 41. Italique mis par l'auteur.

[14] Lacan J., Le Séminaire, livre XIII, L'Objet de la psychanalyse, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, p. 337.

הסיפוק שהיא עשויה להסב לו, לעיתים אף יותר מזה שמסב לו הפרטנר שלו, מוצאת את הפרדיגמה שלה בזו שפרויד חילץ: *מכים ילד*. הוא מתווה את הארטיקולציה האדיפלית שלה, סגורה וחתומה באהבת האב, משרטט את הדקדוק של מה שהוא תופס כמשפט, ומוביל אל המזוכיזם. לאקאן שב אליה פעמים רבות. יש לחקור את מופעיה השונים, מבלי לזנוח את תחושת הבושה המלווה את הסובייקט בעת הווידוי, הקשה כל כך, על פנטזמה זו. ומה באשר לכך כיום, בעידן של חוסר בושה מוכלל?

פנטזמות בעולם

לקראת סופו של סמינר VI, דבריו של לאקאן על הסובלימציה יובילו אותנו בכיוון ראשון על מנת לחקור את מה שהאמנות חבה לפנטזמה. הוא מגדיר אותה "כצורה עצמה שלתוכה נוצק האיווי", שבה "הדחף יכול להצטמצם למשחק הטהור של המסמן. [...] הסובלימציה [...] היא המאפשרת את שקילותם של האיווי ושל האות. היא ממוקמת, ככזו, במישור של הסובייקט הלוגי, במקום שבו מתכונן ונפרש כל מה שהוא, במובנו המדויק, מעשה היצירה בסדר *הלוגוס*. מתוך כך, הפעילויות התרבותיות, על כל ההשלכות והסיכונים הכרוכים בהן, באות להשתלב בחברה במידה זו או אחרת, עד לכדי ארגון מחדש של דפוסי הקונפורמיות שכבר הושתתו"[15].

כיוון נוסף מוליך אל תחום המנהגים החברתיים, אל אופני העונג הקיימים מכוח העובדה שאין יחס מיני: שלל פנטזמות באות לפצות על חסר זה. ז'אק־אלן מילר מציין כי "אין נורמות מיניות, אולם יש נורמות חברתיות". ברם "בכל מקום שבו יש נורמות חברתיות, יש גם אנטי־נורמות חברתיות ונורמות חברתיות שמחוץ לנורמה, המשתייכות לאותה מערכת"[16]. זוהי הבהרה חשובה לצורך בחינת "התעייה של ההתענגות שלנו"[17] בשדה החברתי, אשר לה משיבות פנטזמות קולקטיביות: חיפוש ללא גבול אחר זהות, שבו "האחר הוא הגוף"[18]. באותו פרק עצמו מוסיף לאקאן וטוען כי *הלא־מודע הוא הפוליטיקה*, ומוסיף ש"מה שקושר בני אדם אלו לאלו, כמו גם מה שמעמיד אותם אלו כנגד אלו, יש לבססו בדיוק מתוך כך שאנו מנסים לנסח את הלוגיקה שלה – כלומר, הלוגיקה של הפנטזמה".[19]

על איזו פוליטיקה מדבר לאקאן? האם על זו של הסימפטום, שבניגוד לפנטזמה, אינו נחצה בסיומה של אנליזה. לחצות את הפנטזמה, ומעבר לכך, לדעת לעשות עם השאריות הסימפטומטיות: האם אין סופה של אנליזה נקשר ב"דאגה

---

15 . Lacan J., Le Séminaire, livre VI, Le Désir et son interprétation, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 2013, p. 571.

16 Miller J.-A., « Propos sur la logique du fantasme », La Cause du désir, no 114, op. cit., p. 70 & 71.

17 Lacan J., « Télévision », Autres écrits, Paris, Seuil, 2001, p. 534.

18 Lacan J., Le Séminaire, livre XIV, La Logique du fantasme, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil & Champ freudien Éd., p.311

19 Ibid., p. 317-318.

לאסכולה", שעליה דיבר לאחרונה ז'אק־אלן מילר, במידה שאותו דעת־עשות, אותו סינטום, עשוי לעמוד לשירותה של האסכולה?

———

תרגום: ענת פריד

עריכה: הדס סבירסקי

קריאה נוספת: חמוטל שפירא